

سند تحول بنیادین آموزش و پرورش و زبان خارجی

نادر حقانی، پروانه سهرابی
پژوهشکده زبان ملل، دانشگاه تهران
Email: recellt@ut.ac.ir

چکیده

سند پشتیبان برنامه درسی ملی آموزش و پرورش، یعنی سند تحول بنیادین آموزش و پرورش، در زمره مهم ترین اسناد تعلیم و تربیت نظام آموزش رسمی کشور، و نیز با اهمیت ترین سند برای آگاهی از سمت و سو، سطح و عمق، و نحوه هدایت آموزش زبان خارجی در نظام آموزش و پرورش کشور است. واکاوی پیش رو، با هدف استخراج میزان اهمیت و توجه به تعاملات بین المللی در سند فوق الذکر، عبارات و اشارات صریح و ضمنی به مقوله زبان خارجی را مورد تحلیل واژگانی قرار داده است. بخش های استخراج شده نشان می دهد سند مزبور می تواند برای بحث پیرامون ضرورت آموزش زبان خارجی در نظام آموزشی به کار آید و در پیاده سازی قسمت زبان خارجی در برنامه درسی ملی نیز مؤثر افتد.

کلیدواژه ها: سند تحول بنیادین آموزش و پرورش، زبان خارجی، هدف های عملیاتی و راهکارها، عبارات زبانی صریح و ضمنی، ضرورت آموزش زبان خارجی

مقدمه

یکی از مهم‌ترین اسنادی که می‌تواند به‌عنوان قطب‌نمای آموزش زبان خارجی در نظام آموزش رسمی کشور عمل نماید سند تحول بنیادین آموزش و پرورش است. از آنجا که در تنظیم سند مزبور اسناد بالادستی کشور^۱ مدنظر قرار گرفته‌اند بنابراین می‌توان انتظار داشت که در بُعد کلان، در متن سند، زوایا، جهت‌گیری، چشم‌انداز و اهداف تعلیم و تربیت تبیین شده باشد، و تعامل با سایر فرهنگ‌ها، براساس دیدگاه و معیار اسلامی، صراحتاً و ضمناً به زبان آمده باشد. در همین راستا می‌توان از روی بسامد زبانی و محتوایی ارتباط و تعامل با فرهنگ خارجی، به ضرورت آشنایی و تسلط به زبان خارجی در سند مذکور پی‌برد. نوشته پیش‌رو سند تحول بنیادین آموزش و پرورش را با به شیوه متن کاوی واژگانی از منظر اشارات ضمنی و صریح به مقوله زبان خارجی^۲ مورد بررسی و تحلیل قرار داده است و بر آن است تا با سلسله بررسی‌ها و فراهم نمودن بستری آماری و محتوایی، زمینه تعمیق بحث پیرامون سطح، بُعد و عمق اهمیت پرداختن به زبان خارجی در آموزش رسمی کشور را فراهم آورد.

سند تحول بنیادین آموزش و پرورش

سند تحول بنیادین آموزش و پرورش، که در برنامه درسی ملی از آن به مثابه «قانون اساسی برای تحولات همه‌جانبه و درازمدت» (برنامه درسی ملی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۹۱، ص. ۳) یاد می‌شود، ابتدا در شورای عالی آموزش و پرورش تدوین و مورد تصویب اولیه قرار می‌گیرد و سپس در ۱۵ جلسه شورای عالی انقلاب فرهنگی^۳ بین سال‌های ۱۳۸۹ تا ۱۳۹۰ در «حلقه‌های کارشناسی- پژوهشی با مشارکت صاحب نظران حوزوی و دانشگاهی و مدیران و کارشناسان مجرب آموزش و پرورش و سایر دستگاه‌های ذیربط» (سند تحول بنیادین آموزش و پرورش، ۱۳۹۰، ص. ۹) مورد بحث قرار گرفته و در تاریخ ۱۳۹۰/۰۷/۱۳ به تصویب نهایی می‌رسد. از عبارت فوق چنین بر می‌آید که چهار بخش حوزه، دانشگاه، وزارت آموزش و پرورش و سایر دستگاه‌های ذیربط در تدوین سند مزبور همکاری داشته‌اند. هم‌چنین در انتهای بخش مقدمه و کلیات آمده است که سند مزبور «به دیدگاه‌های حضرت امام خمینی (ره) و نظرات مقام معظم رهبری در باره تحویل بنیادین نظام آموزشی» پایبند است، با «اسناد فرادستی، از جمله سند چشم‌انداز بیست ساله کشور»^۴ همسو، و «با الهام از وضعیت پایبند آرمانی انعکاس یافته در رهنامه»^۵ تعلیم و تربیت رسمی عمومی و تحت تأثیر چالش‌ها ترسیم شده است» (همان، ص. ۹ و ۱۴).

همان‌گونه که در سند آمده است «در تهیه سند ... کوشش شده است تا با الهام‌گیری از اسناد بالادستی و بهره‌گیری از

ارزش‌های بنیادین آنها و توجه به اهداف راهبردی نظام جمهوری اسلامی ایران، چشم‌انداز و اهداف تعلیم و تربیت در افق ۱۴۰۴ هجری شمسی تبیین شود. ... لیکن هنوز آموزش و پرورش با چالش‌های جدی روبرو است و برون داد آن در طراز جمهوری اسلامی ایران و پاسخگوی تحولات محیطی و نیازهای جامعه نمی‌باشد» (همان، ص. ۸) و عدم حصول اهداف تعلیم و تربیت تا زمان تصویب سند مورد اشاره قرار می‌گیرد و پاسخگو نبودن اقدامات به تحولات محیطی و نیازهای جامعه به‌عنوان یکی از اصلی‌ترین ضعف‌های آموزش و پرورش گوشزد می‌گردد.

در بخش انتهایی و سوم سند مزبور آمده است «فرآیند ترمیم سند تحول بنیادین آموزش و پرورش رسمی عمومی جمهوری اسلامی ایران در افق چشم‌انداز در بازه‌های زمانی پنج ساله از تاریخ تصویب آن و مطابق با بنیان‌های نظری سند ملی (فلسفه تعلیم و تربیت در جمهوری اسلامی ایران، فلسفه تعلیم و تربیت رسمی عمومی در جمهوری اسلامی ایران، رهنامه نظام تعلیم و تربیت رسمی عمومی در جمهوری اسلامی ایران) پس از تصویب شورای عالی آموزش و پرورش به تصویب نهایی شورای عالی انقلاب فرهنگی خواهد رسید» (همان، ص. ۶۲)

سند تحول بنیادین آموزش و پرورش در سال ۱۳۹۰ توسط رئیس جمهور وقت^۶ جهت اجرا به وزارت آموزش و پرورش ابلاغ می‌شود. شایان ذکر است عنوان سند مزبور در متن به طور یکسان به کار نرفته و از آن گاه، از جمله روی جلد و در متن سند، با عبارت «سند تحول بنیادین آموزش و پرورش» (همان، ص. ۸) یاد می‌شود و گاه نیز در قالب «سند ملی تحول بنیادین آموزش و پرورش» از آن نام برده می‌شود (همان جا).

این سند در ۶۳ صفحه تنظیم و حاوی یک مقدمه سه صفحه‌ای، و هشت فصل تحت عناوین «کلیات» در پنج صفحه‌ای، «بیانیه ارزش‌ها» در پنج صفحه، «بیانیه مأموریت» در یک صفحه، «چشم‌انداز» در سه صفحه، «هدف‌های کلان» در دو صفحه، «راهبردهای کلان» در سه صفحه، «هدف‌های عملیاتی و راهکارها» در ۳۱ صفحه و «چارچوب نهادی و نظام اجرایی تحول بنیادین» در سه صفحه است.

فصل هفتم سند با عنوان هدف‌های عملیاتی و راهکارها طولانی‌ترین قسمت را تشکیل می‌دهد و خود شامل ۲۳ هدف عملیاتی و هر یک شامل تعدادی راهکار، و در مجموع در بردارنده ۱۳۱ راهکار است. از منظر ارائه راهکار، سیزدهمین هدف^۷ حاوی کمترین راهکار (دو مورد) و یازدهمین هدف^۸ در بردارنده بیشترین راهکار (۱۲ مورد) است.

در لایه اول بررسی، یعنی کاوش سطحی، عبارات صریح و ضمنی و اقلام مربوط به مقوله زبان خارجی استخراج شد. «زبان و یا فرهنگ (خارجی)»^۹، «تعامل (نقادانه) با سایرین»^{۱۰} و «دستاوردهای علمی و تجربه‌های بشری»^{۱۱} دارای صراحت

بیشتری نسبت به سایر عبارات مورد کنکاش بودند. در این راستا مقدمه، کلیات (فصل اول)، بیانیه مأموریت (فصل سوم)، هدف‌های کلان (فصل پنجم) و فصل هشتم (چارچوب نهادی و نظام اجرایی تحول بنیادین آموزش و پرورش) سند فاقد اشارات صریح (یا ضمنی نزدیک) به مقوله زبان خارجی هستند. در بخش‌های ذیل خواننده سطور خود می‌تواند به ارزیابی میزان صراحت یا ابهام اشارات به مقوله دانشی یا مهارتی زبان خارجی بپردازد و نیاز به تحلیل بیشتر یا تفسیر وجود ندارد.

اولین اشاره ضمنی به زبان خارجی، از طریق ابزار تعامل با سایر فرهنگ‌ها، که اصلی‌ترین و ساده‌ترین آن زبان خارجی است، در فصل دوم سند (بیانیه ارزش‌ها)، صفحه ۱۸، گزاره شماره ۲۲ و در ذیل گزاره شماره ۲۱ که به «تقویت گرایش به زبان و ادبیات فارسی به‌عنوان زبان مشترک» (همان، ص. ۱۸) پرداخته، آمده است. در گزاره شماره ۲۲ نیز می‌خوانیم «استمرار فرهنگ اسلامی - ایرانی از طریق ارزیابی آگاهانه آن و تعامل نقادانه با سایر فرهنگ‌ها براساس معیار اسلامی» (همان جا). در فصل چهارم، تحت عنوان چشم‌انداز، آمده است «نظام تعلیم و تربیت رسمی عمومی در افق ۱۴۰۴، با اتکا به قدرت لایزال الهی، مبتنی بر نظام معیار اسلامی، فرهنگ و تمدن اسلامی - ایرانی و قوام بخش آن‌ها و زمینه‌ساز جامعه جهانی عدل مهدوی و برخوردار از توانمندی‌های تربیتی ممتاز در طراز جمهوری اسلامی ایران در سطح منطقه، الهام‌بخش و دارای تعامل سازنده و مؤثر با نظام‌های تعلیم و تربیتی در سطح جهان» (همان، ص. ۲۱) و «دارای پیوند مؤثر با موضوعات و

مسائل جامعه در مقیاس محلی، منطقه‌ای و ملی با حضور فعال در حیات اجتماعی» (همان، ص. ۲۳).

در فصل ششم (راهبردهای کلان) سند در گزاره شماره ۱۴ قید شده است «توسعه ظرفیت‌ها و توانمندی‌های آموزشی و پرورشی برای حضور فعال و سازنده در صحنه‌های بین‌المللی و منطقه‌ای در راستای تحقق اهداف و مأموریت‌های مندرج در قانون اساسی و سند چشم‌انداز و سیاست‌های کلی مقام معظم رهبری و برنامه‌های پنج‌ساله» (همان، ص. ۲۸).

در فصل طولانی هفتم با عنوان هدف‌های عملیاتی و راهکارها، قسمت اول (پرورش تربیت یافتگان)، بند سوم و هفتم به ترتیب آمده است «... با روحیه مسئولیت‌پذیری و تعالی‌خواهی و برخوردار از مهارت‌های ارتباطی، در حیات خانوادگی و اجتماعی (در سطوح محلی تا جهانی)» (همان، ص. ۳۰)، «برای حفظ و تعالی میراث فرهنگی، تمدنی و هنری در سطح ملی و جهانی براساس نظام معیار اسلامی» (همان، ص. ۳۱). در سومین راهکار قسمت اول همین فصل نیز می‌خوانیم «توسعه فرهنگ و سواد قرآنی با اصلاح برنامه‌ها و توانمندسازی معلمان در راستای تقویت مهارت روخوانی و روان‌خوانی در دوره ابتدایی، آشنایی با مفاهیم کلیدی قرآن در دوره متوسطه اول و آموزش معارف قرآنی در متوسطه دوم براساس منشور توسعه فرهنگ قرآنی». در همین راهکار به بُعد مهارتی زبان به‌عنوان یکی از اهداف آموزشی زبان غیر فارسی، و به تعبیر دقیق‌تر در اینجا یعنی زبان دینی، پرداخته شده است.

بارزترین اشاره به زبان خارجی در همین قسمت اول فصل هفتم و در راهکار شماره پنج با عبارت «ارائه آموزش زبان خارجی در چارچوب بخش انتخابی (نیمه تجویزی) برنامه درسی، با رعایت اصل تثبیت و تقویت هویت اسلامی - ایرانی» آمده است. در اینجا، اولاً به صراحت به زبان خارجی اشاره می‌شود، ثانیاً اهمیت و ارزش ماده درسی زبان مورد اشاره قرار می‌گیرد (انتخابی به معنی نیمه تجویزی) و ثالثاً این انتخاب و ارائه ماده درسی مشروط به تقویت هویت اسلامی - ایرانی می‌شود.

اشارات واژگانی به زبان، فرهنگ، تعامل، انتشار، مقیاس منطقه‌ای و سطح جهانی، دسترسی به دستاوردهای علمی و تجربیات بشری، که هر یک در بخش‌هایی از سند، در قالب عبارات مفهومی و جهت دهنده به کار رفته است، می‌تواند چارچوبی قابل استناد و راهنمایی‌ی‌کننده برای تنظیم برنامه‌های اجرایی آموزش و تقویت زبان خارجی باشد

به زبان و فرهنگ غیر فارسی یا به عبارتی خارجی در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش با بسامد بالا نیامده است، اما ضرورت توجه به بُعد ابزاری و مهارتی زبان خارجی را می‌توان در قسمت‌های گوناگون سند مزبور مشاهده کرد. اشارات واژگانی به زبان، فرهنگ، تعامل، انتشار، مقیاس منطقه‌ای و سطح جهانی، دسترسی به دستاوردهای علمی و تجربیات بشری، که هر یک در بخش‌هایی از سند، در قالب عبارات مفهومی و جهت دهنده به کار رفته است، می‌تواند چارچوبی قابل استناد و راهنمایی‌کننده برای تنظیم برنامه‌های اجرایی آموزش و تقویت زبان خارجی باشد. بررسی حاضر با استخراج عبارات و نشان دادن جایگاه اقلام زبانی می‌تواند در پژوهش‌های بعدی به کار آید و راهنمای مناسبی برای تحلیل‌های بعدی باشد.

پی‌نوشت‌ها

۱. از قانون اساسی، سیاست‌های کلی نظام، سند چشم‌انداز بیست ساله، فلسفه تعلیم و تربیت در جمهوری اسلامی، نقشه جامع علمی کشور و ... به‌عنوان اسناد بالادستی یاد می‌شود.
۲. شایان ذکر است مقوله زبان خارجی صرفاً به ظهور دقیق عبارت مذکور در سند اشاره ندارد و واژه‌های هم خانواده و هم ردیف، از جمله جغرافیای فعالیت، عرصه روابط بین‌المللی، فرهنگ خارجی، مقیاس منطقه‌ای و ... را نیز دربرمی‌گیرد.
۳. این شورا عالی‌ترین نهاد حکومتی سیاست‌گذار در حوزه علمی و آموزشی و فرهنگی کشور است که پس از انقلاب اسلامی و در سال ۱۳۶۳ تأسیس شده است.
۴. سند چشم‌انداز بیست ساله جمهوری اسلامی ایران در آفق ۱۴۰۴ هجری شمسی در تاریخ ۱۳ آبان ۱۳۸۲ توسط دفتر مقام معظم رهبری به سران قوای سه‌گانه ابلاغ گردید.
۵. عبارت رهنامه معادل واژه دکترین (doctrine) است و واژه مزبور در اسناد مربوط به مطالعات نظری فلسفه تعلیم و تربیت جمهوری اسلامی و مبانی نظری تحول بنیادین در نظام تعلیم و تربیت رسمی و عمومی جمهوری اسلامی ایران، که بین سال‌های ۱۳۸۶ تا ۱۳۸۹ منتشر شده است، نیز به همین معنی به کار رفته است.
۶. محمود احمدی‌نژاد (۶ آبان ۱۳۳۵ -) از سال ۱۳۸۴ تا ۱۳۹۲ در دو دوره متوالی رئیس‌جمهور ایران بوده است.
۷. عنوان این هدف «افزایش نقش شوراهای آموزش و پرورش استان، مناطق و مدارس در تقویت فعالیت‌های تربیتی استان و منطقه و مدرسه در چارچوب سیاست‌ها و برنامه‌های ملی» است.
۸. این هدف تحت عنوان «بازمهندسی سیاست‌ها و باز تنظیم اصول حاکم بر برنامه درسی تربیت معلم با تأکید بر کارورزی و انطباق سطح شایستگی‌های حرفه‌ای معلمان در سطح ملی و جهانی با مقتضیات الگوی برنامه درسی در نظام تعلیم و تربیت و طراحی سیاست‌های مناسب برای ارتقای شیوه‌های جذب، تربیت و نگهداشت معلمان در آموزش و پرورش» در سند قید شده است.
۹. بیانیه ارزش‌ها گزاره ۲۱ سند.
۱۰. بیانیه ارزش‌ها گزاره ۲۲ سند.
۱۱. بیانیه ارزش‌ها ۲۵ سند.
۱۲. بازمهندسی سیاست‌ها و باز تنظیم اصول حاکم بر برنامه‌های درسی تربیت معلم با تأکید بر کارورزی و انطباق سطح شایستگی‌های حرفه‌ای معلمان در سطح ملی و جهانی با مقتضیات الگوی برنامه درسی در نظام تعلیم و تربیت و طراحی سیاست‌های مناسب برای ارتقای شیوه‌های جذب، تربیت و نگهداشت معلمان در آموزش و پرورش (همان، ص. ۴۶)
۱۳. «توسعه ظرفیت پژوهش و نوآوری، نظریه‌پردازی و مستندسازی تجربیات تربیتی بومی» (همان، ص. ۵۹)

منابع

۱. برنامه درسی ملی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۹۱). برنامه درسی ملی جمهوری اسلامی ایران. تهران: انتشارات شورای عالی انقلاب فرهنگی.
۲. سند تحول بنیادین آموزش و پرورش (۱۳۹۰). شورای عالی انقلاب فرهنگی. تهران: انتشارات شورای عالی انقلاب فرهنگی.

در قسمت یازدهم^{۱۲} فصل هفتم، راهکار شماره ۱۱ می‌خوانیم «مشارکت فعال در تعاملات بین‌المللی، با اولویت جهان اسلام و انعکاس نظریات و تجربیات موفق داخلی در محافل و مراکز علمی جهانی» (همان، ص. ۴۸). از عبارت مزبور بُعد تولید مهارت زبانی نیز استنباط می‌شود و به نوعی جهت‌گیری آموزش زبان خارجی در مدارس را نیز نشان می‌دهد.

در قسمت بیست و سوم^{۱۳} فصل هفتم، راهکار سوم آمده است «حمایت‌های مادی و معنوی از طرح‌های موفق و نوآوری‌های بومی، مستندسازی و انتشار یافته‌های پژوهشی در داخل و خارج از کشور و ایجاد بانک اطلاعاتی فعال و کارآمد» (همان، ص. ۵۹). در اینجا نیز بعد تولیدی زبان خارجی با هدف انتشار فعالیت‌ها در مقیاس جهانی مورد اشاره قرار گرفته است که این مهم، اگرچه جز از طریق زبان خارجی میسر نمی‌شود، اما نیازمند تحلیل گسترده‌تر و دقیق‌تر است، زیرا بعید است با آموزش رسمی زبان خارجی در مدارس به چنین سطحی، حداقل با ابزارها و امکانات موجود، دست یافت.

نتیجه

اگرچه در نگاه اول و از منظر آماری، اشارات صریح و ضمنی